

Az elmúlt 15 esztendő legfőbb tanulsága az, hogy a szocialista gazdálkodást érdemileg rugalmasabbá lehet tenni, és – bizonyos polgári közgazdászok kételyeivel szemben – alkalmassá tehető arra, hogy hatékonyságban versenyképes legyen a tőkés gazdálkodással, miközben a társadalmi viszonyokat kedvezőbbé teszi a tömegek számára. Bebizonyosodott, hogy a vállalatokat nemcsak kötelező tervutasításokkal, hanem a közvetett irányítás módszereivel is eredményesen lehet befolyásolni, ösztönözni a társadalmi érdekek szolgálatára.

Tanulság számunkra az, hogy az irányítási rendszer alapjait érintő változtatásokat egymással összefüggő intézkedéseknek az egyidejű bevezetésével lehet megoldani, viszont a reform kibontakozását egy hosszabb idejű reformfolyamatban lehet megoldani, részintézkedések fokozatos megvalósításával. A gazdaságot és a társadalmi szférát tehát fel kell készíteni és alkalmassá kell tenni egy hosszabb idejű reformfolyamat megvalósítására.

Tanulásként jelentkezik számunkra az is, hogy a reformok keretében hosszú távú előnyökért esetenként rövid távú hátrányok vállalásával kell fizetni. A rövid távú hátrányok vállalása alapvetően politikai kérdés és politikai feladat, ezeket nem lehet mérték nélkül rázúdítani a társadalomra, hanem ésszerűen „adagolni” kell. Minél inkább tudatosodnak a közép- és hosszú távú előnyök, annál inkább képes a társadalom rövid távú hátrányokat elviselni.

SZÉLL JENŐ:

Társadalmi és politikai erők az 1956-os forradalomban

In: Hegedűs B. András (szerk.): Ötvenhatról nyolcvanhatban.

Az 1956-os magyar forradalom előzményei, alakulása és utóélete című
1986. december 5–6-án, Budapesten rendezett tanácskozás jegyzőkönyve.

Budapest, 1992, Századvég – 1956-os Intézet. (111–128). 123–128.

Széll Jenő (Budapest, 1912. június 13. – Budapest, 1994. január 27.) érettségi után, 1930-ban beiratkozott a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karára. 1931-ben kapcsolatba került az illegális kommunista mozgalommal, és 1932-ben belépett párt ifjúsági szervezetébe, a KIMSZ-be. 1933-ban letartóztatták és másfél év börtönre ítélték. Szabadulása után Párizsban, majd Bécsben élt emigrációban, ahol vegyésztechnikusként tanult. 1938-ban hazatért, Budapesten majd Pápán dolgozott textilüzemekben. Csatlakozott a szociáldemokrata mozgalomhoz. 1945 után az MKP hivatali alkalmazottja volt és egy ideig Budapest székesfőváros törvényhatósági bizottságának tagja. 1948 és 1950 között bukaresti magyar követ posztját töltötte be, de az erdélyi magyarság helyzetének javítására irányuló aktivitása miatt visszahívták. Rövid ideig az MDP agitációs és propaganda osztálya helyettes vezetője volt, majd 1951-ben

megbízta a Népművészeti Intézet vezetésével. 1955 októberében csatlakozott a magyar írók, művészek memorandumához, melyben a kulturális élet pártellenőrzésének megszüntetését követelték. Ezért leváltották korábbi posztjáról és a Műcsarnok vezetésével bízták meg. 1956 szeptemberében visszahelyezték a Népművészeti Intézet élére. Az októberi forradalom napjaiban néhány napig titkári feladatokat látott el Nagy Imre mellett, majd kinevezték a Szabad Kossuth Rádió kormánybiztosának. Nem lépett be az MSZMP-be, ezért elbocsátották. 1956 és 1959 között az OSZK-ban talált munkát. 1959 februárjában letartóztatták, és (a Mérei-Fekete perben) 5 évi börtönre ítélték. Szabadulása után német és francia fordításokból és lektori munkákból tartotta fenn magát. Később a Zeneműkiadónál helyezkedett el, majd a Könyvvilág szerkesztőjeként dolgozott. 1972-ben nyugdíjazták. Alapító tagja volt 1988-ban a Történelmi Igazságtétel Bizottságnak, és részt vett Nagy Imre és társai 1989. június 16-i újratemetésének előkészítésében.

A Társadalmi és politikai erők az 1956-os forradalomban című összefoglalójában az 1956-os forradalom kibontakozásában szerepet játszó, a kialakult helyzet konszolidációját elősegítő, és hosszabbtávú elképzelésekkel (programmal) rendelkező társadalmi és politikai tényezőket mutatta be. Kiemelte, hogy a forradalom rövid fennállása alatt csak bizonyos elvek kerültek megfogalmazásra, illetve ennek jegyében az aktuális problémák kezelésére történtek lépések – a hogyan tovább kérdése kapcsán több alternatíva létezett.

A kis- és középparaszti földtulajdon erőszakos, a termelést visszavető, az ország élelmiszer-ellátását kockáztató álszövetkezetekbe tömörítése éppoly kevésbé tekinthető progresszív lépésnek, mint a téeszből való kilépés és ezzel a paraszti kisárutermelés visszaállítása reakciós lépésnek. Mint ahogy nem a sztálinizmusnak tett engedmény Németh László november 3-i figyelmeztetése: ne romboljuk le a már magukra talált, virágzó téeszeket. Az eleve torzszülött termelőszövetkezetek széthullása nem ad útbaigazítást a magyar falu 1956-beli magatartásának értékeléséhez; elképzelhető viruló szocializmus kisparaszti közreműködéssel, mint ahogy volt példa százszázalékos szövetkezetesítésre, amely kicsúfolása a szocializmusnak. A paraszti ki- és középbirtok meglelte elvileg sem ellentétet a szocializmus eszméjével (nem egy újabb kezdeményezés mutat ez irányba): a parasztság pedig '56-ban, különösen november 4. után tetteivel, a sztrájkoló városi munkásoknak küldött ingyenes élelmiszer-adományaisal mutatta ki hűségét az igazi munkás-paraszt szövetséghez.

Emellett elvben megvolt a történelmi nagybirtok restaurálásának lehetősége. Elvben: hiszen a földosztás óta csak 11 év telt el, élt még a kárvallottak nemzedéke; de a gyakorlatban elképzelhetetlen lett volna olyan program, amely visszajuttatja a parasztnak a téeszbe „államosított” földet, hogy aztán egy füst alatt továbbadja egykori földesurának. Ebben a vonatkozásban csak az egyházi birtokok visszaállítása lehetett volna problematikus. A munkásosztály azonban olyan vitathatatlan erőfölénnyel jelentkezett a politikai arénában, hogy eleve senkinek sem jutott eszébe konzervatív vagy restaurációs jelszavakat hangoztatni. A földesúri birtok visszaállítása egyetlen

akkori pártprogramban vagy követelésjegyzékben sem szerepet; rádiószózatában még Mindszenty hercegprímás is megelégedett kikapuk nyitásával esetleges későbbi egyházi igények érvényesítése érdekében. „A magyar nép természetesnek találja, hogy nagy múltú és nagy értékű intézményeinkről gondoskodni kell.”

Ami érvényes volt a nagybirtok visszaállítására, vonatkozott a nagytőkére is. A bankok reprivatizálásának gondolata föl sem merült; ami pedig a gyárakat illeti, köztudomású volt, hogy az elmúlt 11 év átszervezései, leválasztásai és összevonásai, és az általános műszaki fejlesztés az egykori kisajátított objektumokat a felismerhetetlenségig megváltoztatták; ilyen körülmények közt legfőljebb kártalanításról lehetett volna szó (elvben!). A forradalomnak a függetlenség és semlegesség kivívása mellett azonban másik fő mozgatója a munkás önigazgatás gondolata volt, ami eleve kizárta a reprivatizálás lehetőségét. Más lapra tartozik a kisárutermelés megfelelő keretek közötti engedélyezése; ennél tovább (korlátozott magántulajdon) még Mindszenty sem merészkedett.

A keresztény úri középosztály viszonylag épen vészelte át az 1945 óta eltelt éveket. A közigazgatásban betöltött szerepének elvesztéséért a rohamosan elburjánzó vállalati bürokrácia pozícióival kárpótolta magát. Mint deklasszált társadalmi réteg előbb a vállalati forradalmi és nemzeti bizottságokban hallatta hangját (ezekre Budapesten helyenként Dudás Józsefnek volt befolyása), majd az október 28. után gyorsan szerveződő (és november 4. után éppoly gyorsan semmivé foszló) új pártokban, részben a Független Kisgazdapárt egyes személyiségeiben talált politikai képviselőire.

A viszonylag kis létszámú keresztény úri középosztályt Mindszenty hercegprímás személye, és az egyház által befolyásolt politikai pártok tették politikai tényezővé. A hercegprímás személye körül mintegy polarizálódtak a politikai erővonalak. Sokak szemében ő volt a helyzet kulcsembere; népszerűségét az alapozta meg, hogy annak idején ő volt a bolsevista totalitarizmus legradikálisabb ellenzője – ám egyben ő volt az „ancien régime” leghajthatatlanabb védelmezője is. Úgy volt kérelmelhetetlen ellenzője a sztálinista–rákosista kollektivizálásnak, hogy korábban ellenezte magát a föld-reformot is. Ehhez járult még az egyház tényleges sérelmeiért harcba szállt és üldöztetést szenvedett egyházfő mártír glóriája; a hercegprímás befolyása széles körben a legkülönbözőbb rétegekre hatott.

Mindszenty emlékezetes november 3-i rádiószózata félreismerhetetlenül arra irányult, hogy éket verjen a forradalmi tömegek és a kormány közé. Igyekezett nem ellentétbe kerülni a felkelt munkások törekvéseivel: jogállamról, sőt, osztály nélküli társadalomról beszélt, visszaélésmentes választást követelt. [...] Félreérthetetlen hadüzenet volt, hogy a nemzet törvényes kormányát ismételten, három ízben is a bukott rendszer örököseinek nevezte, leszögezve, hogy „a bukott rendszer részesei és örökösei külön felelősséget viselnek saját tevékenységükért”.

Rádiószózatának elmondásakor a hercegprímás országon belül körülbelül egyedül képviselte ezt a (harmadik Nagy Imre-) kormánnyal szembeni intranzigenciát. A nagy becsvággyal és ezzel nem egészen arányos tehetséggel megáldott Dudás József, aki korábban megtagadta elismerését a kormánytól („Ugocsa non coronat”), addigra, a

politikai aréna szélére sodródva már hajlandó volt Nagy Imre támogatására. Mind-szentyvel egy követ lényegileg csak a saját kommunistaellenességébe reménytelenül belegabalyodott Szabad Európa Rádió fűjt.

Az ún. katolikus komplexum jelentősége '56-ban abban állt, hogy ez volt az egyetlen „két lábon álló”, azaz jelentős tömegkapcsolatokkal rendelkező, és ugyanakkor a politikai szférában is szervezeten jelen lévő restaurációs erő. Az újonnan alakult katolikus pártok programnyilatkozatai egyöntetűen nem restaurációs jellegűek voltak, akkor, 1956. november elején azonban nem lehetett még tudni, melyik választja majd a progresszív katolicizmus útját, és melyik igyekszik a lehetőségeket kihasználva az országban jelen levő nem jelentéktelen szocialistaellenes erők gyűjtőhelyévé válni. Ismerve mindenesetre a hercegprímás hajthatatlanságát és ultrakonzervatív nézeteit, nyilvánvaló, hogy ha nem következik be a második szovjet intervenció, a haladás erőinek nehéz politikai harcokkal kellett volna számolniuk az egyház pajzsa mögött szervezkedő restaurációs erőkkal. Ezek feltehető álláspontja az ország függetlensége kérdésében a szovjet megszálló erők kivonulása után egy nyugati tőkés orientációjú semlegesség lett volna (szemben Nagy Imre szovjet és kelet-európai orientáltságú felfogásával); a megvalósítandó politikai struktúra kérdéseiben pedig egy erősen egyházi befolyásoltságú, hazai hagyományú konzervatív, megkötésekkel bilincsbe vert úri-polgári demokráciára törekedtek volna.

A kibontakozó stabilizálásban a munkásság oldalán részt vevő legpozitívabb tényező az a baloldali értelmiség volt, amely a kezdet kezdetén, mint a népi írók tábora jelent meg a politikai arénában, és amelyhez a népi demokrácia éveiben a NÉKOSZ-ban és azon kívül nevelődött új népi értelmiség csatlakozott. Felelőssége tudatában régi politikai szervezetét (Nemzeti Parasztpárt, más néven Petőfi Párt) elsőnek alakította újjá. Ez a kiváló szellemi tőkével rendelkező csoport élve a lehetőséggel, hogy kedvezőbb helyzetben volt, mint a kommunista reformerek, mérsékelt hangvételével a megfelelő időpontban mutatta a kibontakozás helyes útját. Németh László figyelmeztetése: az elmúlt évek kezdeményezéseiből nem minden elvetendő, óvjuk a mezőgazdasági téesszeket, és a nem osztrák, hanem jugoszláv típusú semlegességet. A Petőfi Párt létének néhány napja alatt természetesen nem tisztázódhatott, hogy milyen mértékben tudja maga mögé felsorakoztatni az ország értelmiségét, és megtalálja-e a kapcsolatot a parasztság különböző rétegeihez.

A jövő tekintetében is igen nagy jelentőségű momentumként tarthatjuk számon november 4. után az utolsó Nagy Imre-kormányban a Petőfi Pártot képviselő Bibó István és munkástanácsok minden látványos külsőséget nélkülöző találkozást. A munkástanácsok mintegy saját programnyilatkozatukként fogadták el Bibó kibontakozási platformját, azon a közös alapon, hogy a felépítendő szocialista Magyarországon csak olyan párt kaphat működési engedélyt, amely programjában elismeri a szocializmust.

Az újjáalakult másik koalíciós párt, a Független Kisgazdapárt a rövid idő alatt aligha nézhetett szembe tevékenységének meghatározó problémájával, azzal, hogy már nem az antikommunisták monopolizált össznemzeti pártja, hogy egykori nagyon széles bázisának mekkora hányada ment át az új katolikus pártokba.

Az idő rövidsége azt sem engedhette meg, hogy fő vonalakban kirajzolódjék a munkásság politikai képviseletének struktúrája az új helyzetben. Nyitott kérdésnek kell tekintenünk, hogy a munkáspártokat, az újjászerveződő kommunista pártot (MSZMP) és a Szociáldemokrata Pártot mennyire kötik majd a múlt beidegződései, és szerkezetüket, működésük stílusát összhangba tudják-e hozni a munkásság új törekvéseivel. Megoldandó feladat lett volna, hogy miután a kommunista párt is letért az egypárt-rendszer útjáról, mindkét munkáspárt megtalálja a változott helyzetben a maga önálló arculatát. [...]

A reform-kommunista irányzat erejének és szerepének utólagos megítélésénél legtöbbször a forradalom első hetére gondolunk, mikor ez a gárda egyszerűen felörlődött a jobb- és baloldal összecsapó szélsőségei közt. Pedig november elsejére a 23-án és az azt követő napokban dezorganizált reform-kommunista tábor, mely ekkor, mint cselekvő erő szintén Nagy Imre személyére redukálódott, felocsúdott bénultságából, és az alakuló új rend legfontosabb, sőt szinte egyedül cselekvő, egyedül hatékony szervező erejévé vált. November első három napján mindazt, amit az új rezsim, mint egész, mint politikai szubjektum cselekedett, a reform-kommunizmus erői hajtották végre. Minden más forradalmi erő az önszerveződés stádiumában, annak is az elején tartott; amit a kormány, a forradalmi rend cselekedett, reform-kommunista tényezők műve volt. Ők hozták létre a fegyverszünetet, a forradalom fegyveres erőinek integrálását célzó Karhatalmi Bizottságot, adták a forradalom rendkívül potensnek mutakozó fegyveres testületi vezető garnitúráját: Király Bélát, Kopácsit, Malétert; ők tárgyaltak a szovjet csapatok kivonásáról, intézték a forradalmi kormányzat külpolitikáját: ennek első lépéseként ők bonyolították le a Varsói Szerződésből való kilépés bejelentését és fejezték ki politikai formában a semlegesség szándékát. Reagáltak a szovjet csapatok beözönlésére és tettek ezzel kapcsolatos lépéseket. [...]

A munkásosztály, míg a szót végleg belé nem fojtották, egyértelműen és ingadozás nélkül kitartott az országszerte szintén egyazon pillanatban megfogalmazott azonos követeléseivel. A termelőeszközök addiginál szocialistább köztulajdona mellett, beleértve igényét a termelés közvetlen irányításában való részvételre. A politikai pluralizmus, az addiginál demokratikusabb szocializmus eszméje mellett, beleértve részvételét a hatalom közvetlen gyakorlásában.

Ez a tömören fogalmazott követelésrendszer minden egyéb, csak nem rutin jellegű: merőben új, a jövőbe tekintő koncepció. Kezdetben a munkások utcai tüntetéseken, jelszavakban, üzemi gyűléseken hangoztatták elképzeléseiket, de már az első napon megkezdődött a munkástanácsok szervezése: Budapesten az Egyesült Izzó munkásai voltak az elsők (október 24-én), vidéken a diósgyőriek, már október 22-én (!). A munkásosztály elhivatottságának tudatát mi sem mutatja jobban, mint hogy a második szovjet katonai intervenció után, teljesen önmagára hagyatkozva, megkezdte a munkástanácsok egész országot felölelő szervezetének kiépítését.